

Divan Şiirinde Geçen Musiki İstilahlarına Dair Genel Bir Tasnif Denemesi

An Attempt on a General Classification of the Musical Terms in Divan Poetry

Emrah Bilgin¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan, Türkiye

ORCID: E.B. 0000-0002-7221-8573

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Emrah Bilgin,
Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Ardahan, Türkiye
E-mail: bilginemrah@gmail.com

Başvuru/Submitted: 02.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.10.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
12.11.2020

Kabul/Accepted: 12.11.2020

Atf/Citation:

Bilgin, E. (2020). Divan şiirinde geçen musiki istihahlarına dair genel bir tasnif denemesi. *TUDED* 60(2), 517-537.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2020-804293>

ÖZET

Klasik Türk edebiyatı tarihinde edebiyat ve şiirin yanında musiki sahasında da ilim sahibi olan şairlerin arasında ilm-i musikinin unsurları ile şiirler kaleme alan ve böylece musiki istihahlarının şiire girmesine vesile olmuş çok sayıda divan şairi vardır. Musiki makamları, usulleri, çalgıları ile çalgıların aksanı, şiir dilinde en çok kullanılan olan musiki istihahlarıdır. Bu istihahlar içerisinde adı en çok geçenler ise makamlar ile çalgılardır. Bu çalışmada makam ve çalgıların her biri, esasında şiire farklı anlamlar kattığından türlerine ve kullanıldıkları yere göre de kendi içinde sınıflandırılmıştır. Musiki icrasında adı geçen şahıslar ve mekânlar da şu ana kadarki incelemelerde tespit edilebildiği kadarıyla yine kendi içinde tasnif edilmiştir. Tüm bu istihahların haricinde musiki istihahları ile kurulmuş deyimler de kendi içinde bölümlere ayrılmıştır. Musikiye dair yapılan araştırmalara katkı sağlaması amaçlanan bu çalışmada divan şiirinde adları geçen musiki istihahlarına dair yeni bir tasnif yapılmıştır. Buradaki temel gaye de sadece bahsi geçen istihahlara dair bir sınıflandırmanın yapılmasıdır. Bu istihahların klasik şiir geleneği içerisinde ne şekilde incelenebileceğine dair henüz netleşmiş bir kanaat yoktur. Bu nedenle bu çalışma ile musiki istihahları ile ilgili böyle bir bahsin olduğu konusunda endişe oluşturulması da amaçlanmıştır. Böylece klasik şiir geleneği içerisinde musiki istihahlarının ne kadar önemli bir yerde olduğuna dair pek çok husus ortaya konulabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, klasik Türk musikisi, şiir ve müzik, musiki istihahları, Türk müziği makamları

ABSTRACT

In the history of classical Turkish literature, there are many poets who have knowledge in the field of music, who have been instrumental in the introduction of musical terms into poetry because they wrote poems with the elements of music. Musical tunes, tempos, instruments and parts of instruments are the most used musical terms in the language of poetry. Musical tunes and instruments are also classified separately within each of them, as they add different meanings to the poem according to their genres and where they are used. In addition, terms other than these titles related to performing music were also evaluated. The persons and places mentioned in the musical performance have also been classified within themselves, as far as they can be determined in the studies so far. In this study, which is intended to contribute to the researches on music, a new classification has been made regarding the musical terms mentioned in the divan poetry. The main purpose here is to make a classification only for the aforementioned terms. There is no clear conclusion as to how these terms can be examined within the classical poetry tradition. Therefore, it is aimed to raise concerns that there is such a bet regarding musical terms.

Keywords: Classical Turkish literature, classical Turkish music, poem and music, musical terms, musical modes of Turkish music

EXTENDED ABSTRACT

In classical poetry, the concepts of various sciences were used as a source in poetry by poets who have cultural knowledge of those sciences. In this context, the artistic elements of the language were mostly seen in literature and music, two important branches of fine arts.

Musical terms are one of the important elements of classical poetry. The fact that there are so many musical elements in classical poetry, and there are many works composed with classical poetry forms in music are also a proof of how much the two sciences are nourished from each other.

This study, which examines the musical elements in divan poetry, is about the classification of the elements in divan related to music. As far as it can be determined, the most important and known classification on the use of musical elements in divan poetry; music modes, musical instruments, other parts of musical instruments, other elements related to music and expressions related to music.

In this study, first of all, poems containing these elements rather than musical elements are classified. The items in the above classification are included as some items under the subtitle of a title in the new classification. In addition, methods were added to these elements; besides, instruments, persons, places and idioms are also divided into classes as they are used differently according to their genre in the poem. The musical terms have been reclassified with the data obtained so far. The first title of the classification includes musical modes. The music modes are divided into three categories: simple modes, delivered modes and compound modes. Secondly, musical methods are given. The third heading of the classification includes musical instruments. This title has been examined in five groups as wired instruments, string instruments, wind instruments, percussion instruments and keyboard instruments. Later, the parts of the musical instruments were given as a separate title. The terms regarding the performance of music are the next title. After this title of the classification, the persons mentioned in the performance of music and then the places mentioned in the music performance were examined. The persons mentioned in musical performance; they were divided into four groups: people who played an instrument during music performance, people who sing while performing music, people who played music, and people who were in the assembly during music performance. The venues mentioned in the performance of music are places of entertainment and sufi assemblies. In the last heading of the classification, there are idioms established with musical terms. This part is divided into seven sections within itself: idioms formed by musical modes, idioms formed with musical methods, idioms formed from musical instruments, idioms formed with parts of musical instruments, idioms related to the performance of music, idioms related to the music islamic monasteries.

The seventh and eighth titles of the classification are related to the names of the persons and places mentioned in the musical performance. The ninth title is on the idioms related to the musical terms and performance given by M. Nejat Sefercioğlu. In the article, the classification was tried to be enriched with sub-headings in these three headings.

In the classification, the terms of music are classified primarily as the modes, methods, instruments, parts of the musical instruments, and the performance of music. In addition, since the terms of music can be included in the same couplet, they have been evaluated together in some examples in the study. However, as it is not possible to give many examples about each musical element within the limited framework of the article, it is contented to give a small number of examples. In addition, some couplets containing musical elements were used in the interpretation of couplets.

Apart from some studies on the musical terms in the classical Turkish literature texts, it has been observed that researches generally include determinations about which musical terms are included in the works. There is partial information in the studies about what kind of meaning they provide in a poem containing the aforementioned elements or it is seen that musical elements are generally examined in terms of literary arts. In this study, the musical terms mentioned in the divan poetry are classified. Thus, it is thought that the terms determined in verse or prose works will be evaluated under a title given in the classification, and thus a systematic literature containing a wide range of material on these terms will emerge over time.

This classification of the musical terms in divan poetry and the general features of each classification will contribute to the understanding of the classical literary texts. However, detailed information about these elements, which contain a wide range of materials, will be possible with a more comprehensive study.

GİRİŞ

Klasik şiirde çeşitli ilimlerin kavramları, o ilimlerin kültürel birikimlerine sahip olan şairler tarafından birer kaynak olarak şiir dilinde kullanılmıştır. Bu bağlamda dilin sanatsal unsurları ise güzel sanatların iki önemli dalı olan edebiyat ve musikide daha çok görülmüştür.

Türk musikisinde bestelenen eserlerin önemli bir kısmı, klasik dönemde ortaya konmuştur. Edebiyat ve musikide zirveyi ifade etmede kullanılan “klasik” kelimesi ile belirtilen bu dönemde şairlerin divanlarında asırlar boyunca musiki de her bir unsuru ile şiir dilinde kendine yer bulmuştur.

Tespit edilebildiği kadarıyla divan şiirinde musiki ile ilgili unsurların kullanılışı üzerine yapılan en önemli ve bilinen tasnif M. Nejat Sefercioğlu’na (1999, s. 649) aittir. *Osmanlı Ansiklopedisi*’nde yer alan bu çalışmada musiki unsurlarının şiirde kullanılışı;

- a) Musiki Makamları
- b) Musiki Aletleri
- c) Usul Vurma Aletleri
- d) Musiki Aletlerinin Diğer Aksamı
- e) Musiki ile İlgili Diğer Unsurlar
- f) Musiki ile İlgili Deyimler

şeklinde sınıflandırılmış ve her bir başlık altında örnek beyitler verilmiştir. Tasnifte yer alan bu unsurlar, yapılmaya çalışılan yeni sınıflandırmada da yer almaktadır. Ayrıca yeni tasnifte makamlar, çalgılar, şahıslar, mekânlar ve deyimler de kendi içinde kısımlara ayrılmıştır. Elde edilen tüm bu veriler ile musiki istilahlara dair yeni sınıflandırma şu şekilde oluşturulmuştur:

1. Musiki Makamları
  - 1.1. Basit Makamlar
  - 1.2. Şed (Göçürülmüş) Makamlar
  - 1.3. Mürekkep (Bileşik) Makamlar
2. Musiki Usulleri
3. Musiki Çalgıları
  - 3.1. Mızraplı Çalgılar
  - 3.2. Yaylı Çalgılar
  - 3.3. Nefesli Çalgılar
  - 3.4. Vurmalı Çalgılar
  - 3.5. Tuşlu Çalgılar
4. Musiki Çalgılarının Aksamı

5. Musikinın İcrası ile İlgili İstılahlar
6. Musiki İcrasında Adı Geçen Şahıslar
  - 6.1. Sazendeler
  - 6.2. Hanendeler
  - 6.3. Raks Edenler
  - 6.4. Diğer Şahıslar
7. Musiki İcrasında Adı Geçen Mekânlar
  - 7.1. Eğlence Meclisleri
  - 7.2. Tasavvufi Meclisler
8. Musiki İstılahları ile Kurulmuş Deyimler
  - 8.1. Musiki Makamları ile Oluşturulmuş Deyimler
  - 8.2. Musiki Usulleri ile Oluşturulmuş Deyimler
  - 8.3. Musiki Çalgılarından Oluşturulmuş Deyimler
  - 8.4. Musiki Çalgılarının Aksamıyla Oluşturulmuş Deyimler
  - 8.5. Musikinın İcrası ile İlgili Deyimler
  - 8.6. Tekke Musikisi ile İlgili Deyimler

Tasnifte musiki ıstılahları kendi içerisinde öncelikle musikinın makamları, usulleri, çalgıları, çalgıların aksamı ve musikinın icrası ile ilgili ıstılahlar olmak üzere sınıflandırılmıştır. Ayrıca musiki ıstılahları, aynı beyit içerisinde yer alabildiklerinden çalışma içerisindeki kimi örneklerde birlikle değerlendirilmiştir. Ancak her bir musiki unsuru ile ilgili çok sayıda örnek vermek makalenin sınırlı çerçevesinde pek mümkün olmadığından az sayıda örnek vermekle yetinilmiştir.

Sınıflandırmanın yedinci ve sekizinci başlıkları, musiki icrasında adı geçen şahıs ve mekân adları ile ilgilidir. Dokuzuncu başlık ise Sefercioğlu'nun da ayrıca verdiği musiki ıstılahları ve icrasıyla alakalı deyimler üzerinedir. Makalede bu üç başlıkta da alt başlıklar ile tasnif daha zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın içerisinde kalın (bold) olarak verilen ıstılahlar makam adlarını, altı çizili olarak belirtilen ıstılahlar çalgı isimlerini ve eğik (italik) olan ıstılahlar da bu iki grubun dışındaki diğer ıstılahları göstermektedir.

Son yıllarda teknolojinin gelişmesi ve verilerin bilgisayar ortamına aktarılarak taranabilmesi ile yapılan araştırmalarda büyük kolaylıklar sağlanmıştır. Divanlar ile diğer ilgili eserlerden tarama yapılabilmekte ve bu sayede veri elde edilebilmektedir. Musikiye dair ıstılahlar da bu şekilde taranmış ve çok sayıda veri elde edilmiştir. Hem yapılan okumalardan hem de bu taramalardan elde edilen verinin çok az bir kısmı bu çalışmaya alınabilmiştir. Diğer yandan bu yazının amacı, divanlarda kaç musiki ıstılahının yer aldığı, şiirde kullanılan ıstılahların her birinin tespiti, ıstılahların geçtiği beyit örneklerinin verilmesi veya bu beyit ya da şiirlerin

yorumlanması da değildir. Tüm bunların tespit edilmesi için çok daha ayrıntılı bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Başka bir ifadeyle bu konu ciltlerce kitap olabilecek mahiyettedir. Bunların dışında bu konunun ifadesinde çok geniş bir literatür taraması yapılması ve kaynakçanın da zenginleştirilmesi gerekmektedir. Ancak buradaki temel gaye sadece divan şiirinde adları geçen musiki ıstılahlarının genel başlıklarla tasnif edilmesidir.

Klasik şiirde musiki ıstılahlarının ne şekilde yer aldığına dair kimi çalışmalar yapılmıştır.¹ Bazı çalışmalarda genellikle edebi sanat yönünden inceleme yapıldığı veya sadece bu unsurların tespitinde bulunulduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise tespitten öteye gidilmeye çalışılarak bahsi geçen unsurların tasnifi amaçlanmıştır.

Musiki İstılahları

1. Musiki Makamları²

Özel kuralları bulunan ve bir müzik sistemine esas olan belirli perdelerdeki notaların sıralanmasına *dizi* denir. Musiki makamları da bu dizilerden oluşurlar (Say, 1985, s. 446). *Makam* ise bir dizide durak ve güçlü sesin önemi belirtilmek ve uyulması gereken diğer kaidelere de bağlı kalınmak suretiyle nağmeler meydana getirerek gezinmeye denir. Bir dizide en önemli perdeler ise *durak*, *güçlü* ve *asma karar* perdeleridir (Özkan, 2017, s. 94).

Musiki makamları, kimi zaman çalgılar ve kimi zaman da usullerle birlikte aynı beyit içerisinde kullanılmışlardır. Bu tür şiirlerde esasında makam, çalgılar veya usuller birlikte değerlendirilmelidir. Bu noktada klasik şiir içerisinde makamlar ile diğer musiki unsurlarının kullanımının incelenmesi için tespit edilen unsurların sözlük ve mecaz anlamlarının dışında musiki nazariyatı içerisindeki karşılıklarının da dikkate alınması gereklidir. Örneğin musiki makamlarının bir kısmının yer adlarından alındığı bilinmektedir. Misalen *hicaz*, *ırak*, *ısfahan* ve *nişabur* makamları bu şekildedir. Musiki makamları, şiir dilinde tevriye ve iham gibi edebi sanatlar için uygun ıstılahlardır. Enderunlu Rasih'in kâr-ı nâtık formundaki şiirinde geçen;

Ehl-i tab'a pek muhâlifdir **Hicâz**'ın dilberi

Arturur sevdâsını halkın o vech-i esmeri (Yekbaş, 2014, s. 228)

-
- 1 Musiki ıstılahlarına dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bk. Arslan, 1992a; Arslan, 1992b; Çalka, 2008; Çetin, 2009; Erdoğan, 2010; Altunmeral, 2011; Tozlu, 2014; Aslan, 2017.
  - 2 Musiki makam adlarına dair daha evvel yapmış olduğumuz "Klasik Şiirde Manayı Sağlayan Bir Unsur Olarak Müsiki Makamlarının Kullanılışına Dair Bazı Örnekler" (bk. Bilgin, 2019) başlıklı tebliğ çalışmasında bazı beyitler üzerinden kavramlara dair bilgi verilmiştir. Bu nedenle tekrara düşmemek gerektiği ve konunun çok sayıda örnekle izah edilmesi gerekliliği düşünüülerek bu kısım, tebliğde bulunmayan başka örnekler üzerinden ifade edilerek yeniden tertip edilmiş ve tebliğdeki bilgilere başvurulmamıştır. İlgili tebliğde makamlar bu çalışmadaki şekliyle tasnif edilmemiş ve derinlemesine incelenmemiş; sadece birkaç örnek beyit üzerinden konuya değinilmiştir.

beyti buna bir örnektir. Ahmet Avni Konuk'un kâr-ı nâtık formundaki şiirinde de yine benzer bir anlam taşıyan bir beyit bulunmaktadır.³

Makam adları, musiki unsurlarının klasik şiirde en çok kullanıldığı başlıca istilahlardır. Klasik edebiyatın ilk dönemlerinden itibaren musiki ilmini bilen şairlerin şiirlerinde makam adlarını kullandıkları görülmektedir. Örneğin musiki makamlarına şiirlerinde çokça yer verdiği olduğu görülen Kadı Burhaneddin'in divanında musikinin eski makamları da yer almaktadır. Şairin makam adlarına yer verdiği beyitlerden biri şöyledir:

Ben **râstî muhayyerem** ol bir **müberka'a**

Lutf ider ise bize **nühüfte hicâz** ola (Ergin, 1980, s. 423)

Klasik edebiyat şairlerinin divanları incelendiğinde herhangi bir makamın şiir diline ne zaman girmiş olabileceğine dair de bilgi edinilebilecektir. Mesela yukarıdaki beyitte adı geçen *müberkaa* makamı Türk musikisinde iki örneği olan bir makamdır (Öztuna, 2000b, s. 279). Ancak şairlerin divanlarında veya kâr-ı nâtuqlarda ismi geçen bir makam olması, daha fazla örneğinin olabileceğini de düşündürmektedir.

Türk musikisinde makamlar, *basit makamlar*, *şed (göçürülmüş) makamlar* ve *mürekkep (bileşik) makamlar* şeklinde üç grupta incelenmektedir. Divan şiirinde adları geçen makamlar da bu tasnife göre sınıflandırılabilir.

1.1. Basit Makamlar

Türk musikinde basit makamların özelliklerini ihtiva eden 13 makam vardır. Bunlar; *çargâh*, *buselik*, *kürdi*, *rast*, *uşşak*, *neva*, *hümayun*, *hicaz*, *uzzal*, *zirgüleli hicaz*, *karcığar*, *basit suzinak* ve *hüseyni* makamlarıdır (Öztuna, 2000a, s. 33). Klasik şiirde şimdiye kadarki tespitlere göre ismi en çok geçen makamlar bu kategoridedir. Örneğin Süleyman Nahifi'nin divanında yer alan;

Sûznâk olsa n'ola bülbülün *âvâzeleri*

İtdiği *nağmede uşşâk*dur *âgâzeleri* (Alpay, 1992, s. 513)

beytinde basit makamlardan ikisi yer almaktadır. "Bülbülün şakımasının suzinak [makamı] olmasında hayret edilecek bir şey yoktur. [Zira] sesinin ahenginde ilk olarak uşşak [makamı] vardır." şeklinde diliçi çevrilebilecek olan beyitten anlaşılabilen üzere de bülbülün sesinin suzinak makamında olduğu; ancak ötmeye uşşak makamında başladığı ifade edilmektedir. Bülbülün nağmesinin her ne kadar yakıcılığı olsa da ötmeye neşe ile başladığı da bir anlam olarak düşünülebilir.

3 Hicaz makamının esmerliği ve bu makamın şiir dilinde kullanılmasına dair başka örnekler de vardır (Bir örnek için bk. Bilgin, 2019, s. 354).

1.2. Şed (Göçürülmüş) Makamlar

Herhangi bir dörtlü ya da beşli makam dizisini kendi yerinden yani durağından alıp başka bir perde üzerine yani başka bir perdeyi durak kabul ederek aralıklarını bozmadan ve gerekli işaret değişikliklerini yaparak göçürmeye *şed* denmektedir. Başka makamlara göçürülmüş makamlar; *çargâh*, *buselik*, *kürdi*, *zirgüleli hicaz*, *neveser* ve *segâh* makamlarıdır. Bu makamlar göçürüldükleri yerde kimi yeni özellikler kazanarak kullanılmış ve böylece bunlara *şed makamlar* ya da *göçürülmüş makamlar* denmiştir. Ancak her bütün dizi ya da çeşniler, Türk musikisinde bulunan bütün sesler üzerine göçürülemezler. Örneğin *segâh* perdesinde uşşak çeşnisi yapılamaz (Özkan, 2017, s. 211-213).

Çok sayıda örneği olan *şed* makamların klasik şiirde de isimlerinin geçtiği görülmektedir. Sakıp Dede'nin;

Reh-i 'Irâk u Nihâvend'e şedd-i rahl itme

Ki tîh-i gerdiş-i bihûde itmesün mahsur (Arı, 2018, s. 56)

beyti, *şed* makamların şiirde bu anlamıyla kullanıldığına dair önemli bir örnektir. "Irak ve Nihavent yoluna [doğru] yolculuğa çıkma ki boş yere çöllerde dolaşarak mahsur kalmayasın." şeklinde diliçi çevirisi yapılabilecek olan beyitte *irak* ve *nihavent* kelimeleri, sahip oldukları yer adı anlamlarının dışında makam adı olarak düşünüldüğünde de şairin esasında nasihat ettiği ve yol gösterdiği anlaşılır. Irak makamı, bilindiği üzere mürekkep (bileşik) makamlardan biridir. Nihavent makamı ise buselik makamının rast perdesinde bir ton peste alınmış şeddidir (Öztuna, 2000d, s. 300). Şair de bu beyitte irak makamından nihavent makamına göçürülemeyeceğini ifade etmiş olmalıdır.

Yukarıdaki beyit, bahsi geçtiği üzere *şed* makamlardan birinin musiki nazariyatı ile şiir dilinde yer aldığına dair bir örnektir. Bu tür beyitler ayrıca musikîşinas şairlerin müzik bilgilerini şiir diline aktardıklarına dair daha detaylı örneklerdir.

1.3. Mürekkep (Bileşik) Makamlar

Farklı çeşni ve dizilerin birbirine geçkisinden ve bu geçkilerin özel kalıplar hâlinde tespitinden yani bir kişilik kazanması ile makam sayılmasından mürekkep (bileşik) makamlar ortaya çıkmıştır. Mürekkep makamların esası ise işte bu geçkilerdir. *Katışık makamlar*, *bileşimli makamlar* ve *ekli makamlar* olmak üzere üçe ayrılırlar (Özkan, 2017, s. 291).

Çok sayıda olan mürekkep makamların hangilerinin yaşadığı, hangilerinin terkedilemeyecek makamlar olduğu, hangilerinin kendine has bir hissiyat taşıdığı gibi hususlar üzerine bir değerlendirmede bulunmak da kolay değildir. Diğer yandan bu makamların pek çoğunun icra edilen tek bir örneği dahi bugüne ulaşamamıştır (Öztuna, 2000c, s. 282). Musiki risalelerinin dışında divan şiiri içerisinde de bu makamlar aranabilir. Eğer şiir dilinde saptanabilirlerse bugün örneği olmayan makamların hangi dönemde kullanıldığına dair de ayrıca tespitlerde bulunulmuş olacaktır.

Basit makamlardan hicaz ve mürekkep makamlardan rahatü'l-ervah makamına dair bir örnek yine Sakıp Dede'nin;

Hicâz semtini tut hoş-makâm ise maksad
Hevâsı **râhatü'l-ervâh** olur idince mürûr

beytidir.

2. Musiki Usulleri

Musikinin temel direklerinden biri olan usul, Türk musikisinde tarih boyunca büyük gelişme göstermiş ve sayıları bir hayli fazla olan özel ritimler oluşturulmuştur. Usul, vuruşlarının değerleri birbirine eşit veya eşit olmayan; ancak mutlaka çeşitli kuvvetli, yarı kuvvetli ve zayıf zamanların belli bir şekilde sıralanmasıyla meydana gelen belli kalıplar hâlindeki sayı veya vuruş gruplarına denmektedir. Vuruş ve zamanların bahsi geçtiği şekilde değişik sıralanması ve ayrıca vuruş değerlerinin de farklı olması, usuller arasında farklılaşmayı meydana getirmiştir. Diğer yandan usulün vurulan her parçasına *darpe* denir ve bu kelime eskiden usul anlamında kullanılmıştır (Özkan, 2017, s. 606). Darpe, bu anlamıyla klasik şiirde de kullanılmıştır. İbrahim Hanif'in;

Şikence hâr-ı firâka hamûldür derler
Sükûtu nâtık-ı hüsn-i kabûldür derler
Garîbdir feleğin **sâz-kâr**-ı dâ'iresi
Makâmına göre *darbe* usûldür derler (Aksu, 1996, s. 304)

rubaisi, kelimenin karşılığının şiir dilinde verilmiş olmasına bir örnektir.

Usullere makamlarla birlikte riayet edilmesi gerektiğine dair bir örnek de Nâşid'in şu beytidir:

Usûl ile *makâmâtın* gözet dil-bestegânın hep
Hüseynîye çıkarma *nağme-i dil-sûz-ı 'uşşâkı* (Zülfe, 1998, s. 152)

Nabi'nin "Ey Nâbî! Musiki ilmi o kadar ilerledi ki okuyucular hata yapmamak için usulüne uygun [bir biçimde] şarkı söylüyorlar." veya "Ey Nâbî! Musiki yolu o kadar inceldi ki okuyucular hataya düşmemek için yavaş bir biçimde şarkı söylüyorlar." şeklinde mugalata-yı maneviyeye sanatı üzere iki farklı biçimde diliçi çevirisi yapılabilecek olan;

Nâbiyâ inceldi râh-ı mûsikî ol rûtbe kim
Düşmeyim diye *usûl* ile yürür hânendeler (Nâbî, t.y., s. 275a)

şeklindeki meşhur beytinde de yine usule tabi olmanın ne kadar önemli olduğu ile ilgili bilgi verilmiştir.

Bahsi geçen usullerin bazıları, klasik şiirde de kullanılmıştır. Kâr-ı nâtık formunda yazılmış kimi şiirlerde her beyitte bir usul adı belirtildiğinden usul adlarının bu tür manzumelerde daha çok yer aldığı görülmektedir. Nevres-i Kadim'in divanında yer alan kâr-ı nâtık, buna bir örnek olarak verilebilir (Bk. Akkaya, 1994, s. 523-524). Zira bu şiirde her bir beyitte bir usul adı geçmektedir. Arpaemini Sami'nin;

Türki-darb ile makâm-ı ‘**arabân**

Beste olsa ırılır bu dil ü cân (Kutlar Oğuz, 2017, s. 279)

beyti, usullerin şiirde kullanımına bir başka örnektir. Diliçi çevirisi “Araban makamında Türkî-darp usulü ile bir beste yapılmış olsa bu gönül ve can o besteye kendini kaptırırdı.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilecek olan beyitte *Türki-darb* usulünün geçtiği görülmektedir.

3. Musiki Çalgıları

Çalgıların birçoğunun kimi şiirlerde aynı bölümde kullanıldığı görülmektedir. Revani'nin *İşretname*'sinde geçen “Der-beyân-ı Evsâf-ı Sâz-ı Dil-nüvâz” başlıklı şiiri, musiki çalgılarına dair yazılan şiirlere dönemin önemli çalgılarını ihtiva etmesi bakımından kapsayıcı bir örnektir. Şiirde öncelikle sazendeği meclise davet eden şair, onun sazıyla cihana şeref geldiğini ve eğlence meclisinde nağmeli söz söyleyebilecek kimsenin o olduğunu belirterek ondan şarkı söylemesini istemiştir. Ardından ise dönem meclislerinin önemli çalgılarının tavsifini yapmıştır.

(*mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün fe ‘ülün*)

Buyur gelsün ne denlü var ise sâz

Açılsun meclis içre perde-i râz

Ki her biri neye olursa kâdir

Hakikat kimi câdû kimi sâhir

Hemân sihr itmedür çengün kemâli

Ki gökden yire indirmiş hilâli

Hevâya yeltenür her lahza tanbûr

Okusun dirsən anun *kulağın* bur

Tutamaz ‘ûd ile tanbûra pençe

Ne hâcet kendüye vire şikence

Kaçan tahrîre başlar okur efsûn
Kitâb-ı ‘aşka mîstar düzdi kânun

Elinde *mutribün* sanman ki def var
Gam oklarım karşı bir hedef var

‘Acep mi ‘âlemi tutarsa nâmı
Kemânçe oklı yaylı bir harâmî

Beni anmaga meclisde pey-â-pey
Yine iplük sarar barmagina ney

Kopuz gibi kanı bir hûb-âvâz
Ki sâzun cümlesinden ola mümtâz (Canım, 1998, s. 217-219)

Divan şiirinde ismi geçen musiki çalgıları, her bir çalgının şiirde bağlama kattığı anlam farklı olduğundan türüne göre ayrılmalıdır. Klasik şiirde adları geçen çalgılar; *mızraplı çalgılar*, *yaylı çalgılar*, *nefesli çalgılar*, *vurmali çalgılar* ve *tuşlu çalgılar* olmak üzere beş kısma ayrılabilir.

3.1. Mızraplı Çalgılar

Klasik şiirde *kopuz*, *berbat*, *çeng*, *tar*, *şeştar* (*şeştâ*), *kanun*, *tanbur*, *tanbure*, *ud*, *yelteme*, *santur*, *saz*, *cümbüş*, *çöğür*, *ikitelli* gibi çok sayıda mızraplı çalgı, teşbih ve mecaz yoluyla şiir dilinde kullanılmıştır (Sefercioğlu, 1999, s. 654).

Nedim’in divanında geçen;

Ney ü santur u rebâb ü def ü tanbûr ile çeng
Nağme-i bülbül ü kumrîye olup hem-âheng
Pür eder âlemi şevk u tarab-ı reng-â-reng
Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi (Macit, t.y., s. 202)

mısralarında dört çalgı adı aynı mısra içerisinde kullanılmış ve bu çalgıların üflemeli çalgılardan ney ve vurmali çalgılardan def ile birlikte bülbül ve kumruların ötüşlerine uygun ses çıkardıkları belirtilmiştir.

3.2. Yaylı Çalgılar

Keman, *kemençe*, *kemane*, *rebap*, *murabba* gibi çalgılar, divan şiirinde adı geçen yaylı çalgılardandır. Şiirlerinde makam ve çalgıların isimlerini kullanmış olan Nedim’den yine verilebilecek bir başka örnek;

Geldi yine zühre-i şeker-hand
 Destine kemânın eyledi bend
 Bir turfa **nevâ**ya urdu peyvend
 Âgâzesi gerçi kim **nihâvend**
 Ammâ ki karârı **ısfahândır** (Macit, t.y., s. 180)

bendidir. İcracının eline kemanını almasıyla nihavent makamında çalmaya başladığı, ısfahan makamının güçlü sesi olan neva (re) perdesine indiği ve ısfahan makamının durağı olan düğâh (la) perdesinde karar ettiğini ifade eden şair, anlaşılacağı üzere yaylı çalgılardan kemanın o anki icrasını belirtmiştir.

3.3. Nefesli Çalgılar

Ney, sur, surna, boru, nefir, musîkâr, kaval gibi üflemlî çalgılar da klasik şiir içerisinde kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bu çalgıların içerisinde bilindiği üzere en çok *ney* şiir dilinde kullanılmıştır.

Şeyh Galip'in *ney* redifli şiirlerinden bir beyit şöyledir:

Çeng ü nefir her biri mazharıdır bir ârifin
 Hazret-i Mevlevîyedir aşkda intimâ-yı ney (Okçu, t.y., s. 404)

Mızraplı çalgılardan *çeng* ile nefesli çalgılardan *nefir* ile *ney*in yer aldığı beyitte şair, çeng ile nefirin her birinin bir ârifin izhar olduğu çalgı olduğunu belirtirken *ney*in intisabının Hz. Mevlana'ya olduğunu ifade etmiştir.

3.4. Vurmalı Çalgılar

Çarh, çâr-pare, çegân, daire, def, düblek, kudüm, kûs (kös), makara, nekkâre, tabl gibi çalgılar, klasik şiirde adı geçen vurmalı çalgılardandır (Sefercioğlu, 1999, s. 654). Bu çalgıların içerisinde de bilhassa *def* ve *kudüm* çokça kullanılmışlardır. Örneğin Senih-i Mevlevî'nin *def* redifli gazelinde yer alan ilk beyit olan;

Olsa da bezm-i tarabda silleden bî-zâr def
 Hoş görüp âhengini bozmaz yine nâçâr def (Okyay, 2005, s. 159)

beytinde her ne kadar eğlence meclisinde kendisine vurulmasından bezmiş olsa da çaresiz olan *def*in yine de bu durumu hoş görüp ahengini bozmadığı ifade edilmiştir.

3.5. Tuşlu Çalgılar

Klasik şiirde şu ana kadar tespit edilebilmiş olan tek tuşlu çalgı *erganundur*. Bu çalgı için bir örnek Sünbülzade Vehbî'nin;

Semt-i deyrinde döğüp sînemi nâkûs gibi

Erganûn nağmeleri nâle vü efgânımdır (Yenikale, 2017, s. 384-385)

beytidir. Şair, bu beyitte kendi feryatlarını erganun nağmeleri ile ifade etmiştir.

4. Musiki Çalgılarının Aksanı

Mızrap, tar, ibrişim, evtar, kiriş, kemane, kulak, mandal, perde, pul, reg, tel, zil, bam, zir gibi kelimeler musiki çalgılarının aksanı olarak divan şiirinde yer almış ve şairler bu aksam ile şiirde anlam ilgisi oluşturmuşlardır. Nedim'in;

Çemende sâzına *mızrâb* urup yine *mutrib*

Semend-i şevkimi cüst etdi tâziyâne ile (Macit, t.y., s. 164)

beyti mızrap için bir örnektir ve bu çalgı parçası şiirde çokça kullanılmıştır. Şiir dilinde kullanımında tabii olarak genellikle bir mızraplı çalgının da adı geçmiştir.

5. Musikinin İcrası ile İlgili İstılahlar

Musiki nazariyatında musiki icrası ile ilgili adı geçen çok sayıda ıstılah vardır. Bu ıstılahlardan bazıları şiirde adı çok geçen *nağme, dem, karar, ahenk, hane, perde* gibi ıstılahlardır. Bunların arasından *nağme, perde* ve *ahengin* şiir dilinde en çok kullanılan ıstılahlardan oldukları görülmüştür. Bir dizinin son sesi olan karar sesi ile ilgili de çok sayıda örnek beyit vardır. Nâşid'in;

Bir *hüseynî nağmesi*yle etdi *âheng-i nevâ*

Mutribün şevkine pûyân olarak geldi *sabâ* (Zülfe, 1998, s. 85)

beytinde geçen *nağme* ve *ahenk*, bu grup ıstılahlara birer örnektir.

6. Musiki İcrasında Adı Geçen Şahıslar

Tasnifin bu başlığı da kendi içerisinde *sazendeler, hanendeler, raks edenler* ve *diğer şahıslar* olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Bu kategoride en çok *mutrib* kelimesinin kullanıldığı görülmüştür. Ancak bu kelime şiirde *çalgı çalan* ve *şarkı söyleyen* anlamlarının ikisiyle de kullanılmıştır. Bu nedenle *mutrib* her iki kategoriye de dâhil edilmiştir.

6.1. Sazendeler

Mutrib, avvâd (ûdî), Barbed (özel ad, udî), bestekâr, çeng-nevâz, çöğürücü, deffâf, dem-sâz, mızrab-zen, tanbûrî, neyzen, defzen, sâzende, râmişger, tel ehli, üstâd, Zühre (Nâhid) gibi isimler klasik şiirde çalgıcı anlamıyla kullanılmışlardır (Sefercioğlu, 1999, s. 663). Nedim'in;

Mutriblerin her rûz u şeb kılınsınlar *âheng-i tarab*

Ammâ usûli *feth ü darb* olsun makâmı hem ‘**Acem** (Macit, t.y., s. 57)

beyti, *mutribin* bu kategorideki kullanımına bir örnektir.

6.2. Hanendeler

Hanende, mutrib, Dâvûd, gazel-han, gûyende, hûş-neses, müterennim, nağme-ger, nağme-güzâr, nağme-bahş, nağme-perdâz, nağme-perver, nağme-pîrân, nağme-rîz, nağme-sâz, nağme-trâz, nağme-zen, nevâ-sâz, mugannî gibi kelimeler (Sefercioğlu, 1999, s. 663), klasik şiirdeki şarkı söyleyen ve güzel sesli olanların kendileriyle ifade edildiği isimlerdir. Şeyhülislam Yahya'nın;

*Mugannî nağmeye âgâz idince durmadı zâhid
Mezâkî olmayanlar savt u elhân ile eğlenmez* (Kavruk, t.y., s. 173)

beyti, bu isimlerden *mugannî*'nin kullanımına bir örnektir. Şeyh Galip'in;

Bu târîhiyle Gâlib *nağme-bahş* oldu ney-i hâmem (Okçu, t.y., s. 82)

mısrası ise *nağme-bahş* için bir örnektir.

6.3. Raks Edenler

Semazen, rakkas, raksân, çengi gibi şahıslar bu kategoridedir. Bu şahıslara bir örnek yine Nedîm'in bir rubaisinde geçen;

Rakkâs bu hâlet senin oynunda mıdır (Macit, t.y., s. 277)

mısrasındaki rakkastır.

6.4. Diğer Şahıslar

Bu grup şahıslar, musiki icrasındaki diğer kişilerdir ve bu şahıslara bir örnek Nâşid'in rubaisinde geçen *ehl-i bezm* terkididir.

Tâbiş-i meyden gelip ol gözden âhûya şevk
Şevk-i ruhsârıyla ehl-i bezme geldi tâze şevk
Nâşidâ geh **râhatü'l-ervâh**da etdi *karâr*
Mutrib u mey verdi gâhî *nağme-i şehnâza* şevk (Zülfe, 1998, s. 242)

7. Musiki İcrasında Adı Geçen Mekânlar

Musiki icrasında mekân olarak değerlendirilebilecek olan ibareler, ya bir yerin adı ya da terkip olarak şiirde görülmektedir. Bu kısım da şu ana kadar tespit edilebilen örneklere bakılarak kendi içerisinde ikiye ayrılmıştır.

7.1. Eğlence Meclisleri

Eğlence meclislerine dair mekânlar, aşağıdaki örneklerde görülen *bezmgâh, bezm-i mey, çemen, gülistân, meyhâne* gibi ibarelerle şiirde genellikle isim ve terkipler üzerinden verilmiştir.

Bezmgâh içre mey-i savt-ı ‘**acem**

Ke’s-i tanbûrı ider sâgar-ı Cem (Kutlar Oğuz, 2017, s. 277)

Bez-m-i meyde fash ol şûh-ı **Nişâbûr** eylesün

‘Âşık-ı mehcûrını lutfiyla mesrûr eylesün (Yekbaş, 2014, s. 227)

7.2. Tasavvufi Meclisler

Semahane, *tekyegâh* gibi mekânlar ile tasavvufî mekânlarla dair isim ve terkipler ise bu kategoride değerlendirilmelidirler. Şeyh Galip’in;

Bunun şems-i nücûm-ı Zühre’dir yek-pâre şâdîdir

Mukâbildir egerçi çarh-ı bâlâya *semâ-hâne* (Okçu, t.y., s. 82)

beyti, bu kategorideki mekân adlarından *semahane* için bir örnektir. Sakıp Dede’nin;

Bez-m-i semâ ‘ı germ idicek devr-i câm-ı hâl

Sûretde keç-küleh Cem olan Mevlevîlerüz (Arı, 2018, s. 135)

beyti ise terkiplere dair bir örnektir.

8. Musiki ile Kurulmuş Deyimler

Klasik şiirde musiki ıstılahları üzerinden oluşturulan pek çok deyim yer almış ve bu deyimler ile anlam ilgileri kurulmuştur. Sefercioğlu, klasik şiirde geçen çok sayıda deyim tespit etmiş ve bu deyimleri ilgili çalışmasında “Musiki ile İlgili Diğer Unsurlar” başlığı altında incelemiştir. Ancak az sayıda kaynaktan yararlanılarak tespit edilen deyimlerin ayrıca bir başlık olarak değerlendirilmesi ve kendi aralarında da tasnif edilmesi, deyimlerin bağlama kattığı anlamın daha kesin bir biçimde anlaşılmasına ve daha kolay incelenmesine vesile olacaktır. Diğer yandan başka kaynaklara bakıldığında bu deyimlerin dışında daha fazla deyim tespit edilmesi de muhakkaktır. Bu nedenle musiki ile ilgili deyimler ayrıca bir başlık olarak incelenmiştir.

Yapılan sınıflandırmada kimi deyimlerin birden fazla başlıkta değerlendirilebileceği görülmüştür. Örneğin *nevâsını sâz etmek* deyiminde hem çalgıların genel adı olan *sâz* hem de musikin icrası ile ilgili olan *nevâ* kelimesi yer almaktadır. Şairlerin şiirlerinde bu kadar fazla deyim kullanması hem musiki unsurlarının şiire ne kadar etki ettiğinin hem şairlerin musiki bilgilerini gösterme çabalarının hem de farklı unsurların şiir dilinde birlikte ustalıkla kullanılabildiğinin başka tezahürleridir.

8.1. Musiki Makam Adları ile Oluşturulmuş Deyimler

Divan şiirinde makam adlarından faydalanılarak oluşturulmuş olan *şehnâz ile muhayyer kalmak*, *uşşakdan nüühüfte kalmak* ve *buseliği evc eylemek* gibi pek çok deyim vardır. Hâtem’in;

O çâr-eburî nigâr-ı nâzı zîb-i **çâr-gâh** itmiş

Olaldan çâr-*darb*-ı nakşbendî sırrına çesbân (Varışoğlu, 1997, s. 249)

beytinde geçen *çâr-gâh etmek* musiki makamları ile oluşturulmuş deyimlere bir örnektir. Bu tür deyimler içerisinde en çok kullanılan makamlardan biri de yine *uşşak* makamıdır. Kadı Burhaneddin'in;

Şehâ '**uşşâk**dan kıldım **nühüfte**

Ki **şehnâz** ile kılursın **muhayyer** (Ergin, 1980, s. 12)

beytindeki *uşşaktan nühüfte kılmak* ile Ahmedî'nin;

Nüvâht eyle **nevâda** kim ol yüzi **nev-rûz**

Muhayyer eyledi 'ışkıyla **râst** '**uşşâk**ı (Akdoğan, t.y., s. 585)

beytinde geçen *uşşakı muhayyer eylemek* bu sınıf deyimlere birer örnektir.

8.2. Musiki Usulleri İle Oluşturulmuş Deyimler

Usûl gözetmek, usûl ile yürümek, dâhil-i dâire olmak, çenberden geçmek, devr-i kebîr ile dönmek, der-çenber etmek, devr-i revân eylemek, zencîre çekmek, nîm-devr ile bastırmak gibi deyimler de bu kategoride değerlendirilebilir. Nevres-i Kadîm'in kâr-ı nâtık formundaki şiirinde geçen;

Bir **nühüfte** nazra ile eyleyüp '**uşşâk**a nâz

Çekdi *zencîre* kemend-i kâküli ammâ beni (Akkaya, 1994, s. 524)

beyti, bu deyimlerden *zencîre çekmek* deyimine bir örnektir.

8.3. Musiki Çalgılarından Oluşturulmuş Deyimler

Bu kategorideki deyimler, genellikle musiki çalgılarının genel adı olan saz kelimesi ile ilgilidir. Şiir dilinde çalgılar ile ilgili "*âheng-i sâz eylemek, benzini sâz eylemek, çarha girmek, çeng düzmek (tutmak, vurmak), çengin sakalına gülmek, def gibi sine dövmek (germek), def tutmak, defe dest urmak, gûş-ı rebâbe komak, kânûn etmek, kûs-ı rihlet etmek, nevâsını sâz etmek, ney gibi âheng kılmak, ney gibi göz kulak olmak, sadâ vermek, sâz depretmek (düzmek, etmek, kılmak), sâz-ı çeng düzmek, sâz-kâr olmak, sâza zahm urmak, sâzına âvâzını şîrin-ter düzmek, sâzına bûlbûl kondurmak, sâzını düzetmek (pür-süz eylemek), sâzının âhengini nevrûz eylemek, sözü sâz ile çâre-sâz olmak, sözünü sâz eylemek, şeddini sâz etmek, sine-saz olmak, ta'lîm-i sâz eylemek, tanbûrun gûşuna urmak, târ-ı nâleye dem-sâz olmak*" (Sefercioğlu, 1999, s. 663-664) gibi deyimler yer almaktadır.

8.4. Musiki Çalgılarının Aksamıyla Oluşturulmuş Deyimler

Çalgıların aksamı ile ilgili deyimlere *tel kırmak, teline dokunmak, mızrabı çatır patır*

etmek gibi deyimler örnek olarak verilebilir. Mızrabâ dair Şeyh Galip divanında geçen bir örnek şöyledir:

Çatır patır ederek nev-zebân-ı mızrâbı
Uyutdu tıfl-ı figânı fesâne-i tanbûr (Okçu, t.y., s. 243)

8.5. Musikinin İcrasıyla İlgili Deyimler

Sefercioğlu, musiki eserlerinin icrasıyla ilgili çok sayıda deyim tespit etmiştir ve tespit ettikleri içinden bu kategoriye alınabilecek olan deyimler şunlardır: “*Âgâz eylemek, âheng etmek (eylemek, kılmak, olmak, tutmak), âheng-i nevâ kılmak, âvâz ile okumak, âvâze kılmak, âvâze salmak, beste bağlamak (etmek, kılmak), bî-âheng olmak, cünbüş vermek, çalınmak, çıkış vermek, dem-sâz etmek (geçinmek, olmak), dest urmak, devr eylemek, dile getirmek, dumrısız oynatmak, düzen vermek, ezgiye düzmek, gazel âgâz kılmak, gazel demek, gazel inşâd kılmak, gazel okumak, gazel taksîm etmek, gazel tasnîf etmek, gulgul etmek (eylemek), gûş tutmak, gûş mâl vermek, gûş mâle çekmek, gülbang çekmek, hâne geçmek, harfatmak, hem-âheng olmak, hem-âvâz etmek, hem-dem olmak, hem-nefes olmak, hevâ-dâr olmak, icrâ etmek (olunmak), işret sürmek, karâr etmek (vermek), kulağa çalınmak, kulağını burmak (bükmek), mahmûr okumak, makâma dönmek (gelmek), makâmât okumak, meclisi pür-sûz etmek, mersiye okumak, mevzûn okumak, murabba bağlamak, mükerrer etmek, nagam etmek, nagamât eylemek, nagamâta âgâz eylemek, nağme âgâz eylemek, nağme düzmek (etmek, eylemek), nağme-sâz olmak, nağmeye ser-âgâz etmek, nağmeye karar vermek, nağmeyi istîmâ eylemek, nağmeyi terkibe komak, nakş bağlamak, nakş-ı tarâb-efzâ eylemek, nakş u tasnife âgâz eylemek, nâleye âgâz etmek, nâra çekmek, nefes etmek (urmak), negam düzetmek (etmek), nevâ düzmek (eylemek, kılmak), nevâ-sâz eylemek, nevaht etmek (kılmak), perde bağlamak, perde-birûn olmak, perde-düz olmak, perde-küşâ-yı esrâr olmak, perde-sâz-ı bâb olmak, perdede gulgule olmak, perdeden çıkmak (çıkarmak), perdeye saklanmak, pest eylemek, pîş-rev olmak, raksa girmek, ser-âgâz etmek (eylemek, olmak, öğrenmek), seyr eylemek, şîven etmek, taksîm etmek, ta’lîm olmak, tâze hevâ bağlamak, tâze nevâ bağlamak, tazyî-i nefes eylemek, tebdîl-i makâm etmek (eylemek), terâne bağlamak (eylemek), terâne-senc olmak, terâne sencân-ı neşât olmak, terennüm etmek (eylemek, kılmak), terennüme âgâz etmek (başlamak), yek sâz-kâra düşmek, zebân vermek” (Sefercioğlu, 1999, s. 663-664).*

Bu başlık altında sırasıyla Cevrî, Enis Recep Dede ve Ziya Paşa’dan verilebilecek örnek beyitler şunlardır:

Gül-i ra’nâyâ döner gûş idenün reng-i ruhı
Eylese nağmeyi terkîbe koyup bestenigâr (Ayan, 1981, s. 111)

Gûş-ı câna eser itse ne aceb savt-ı hazîn
Sîne tanbûrünün ol nağme-i zîr ü bamıdır (Ceyhan, 1990, s. 60),

Bir yerde ki yok nağmeni takdîr edecek gûş
Tazyî’-i nefes eyleme tebdîl-i makâm et (Tanyaş, 1995, s. 104)

8.6. Tekke Musikisi ile İlgili Deyimler

Bu deyimlerin içerisinde ayrıca tasavvufi unsurların yer aldığı deyimler de söz konusudur. *Semâ etmek*, *semâya girmek*, *vird-i ney okumak*, *ney gibi nâlân olmak* gibi deyimler de sınıflandırmanın bu başlığında değerlendirilmiştir. Şemseddin Sivasî'nin *Gülşen-âbâd* mesnevisinde yer alan;

Sirâyet eylemiş hâlât-ı ezkâr
Semâ' itmek diler hâletle nâ-çâr (Aksoy, 1985, s. 149)

beyti de bu grup deyimler için bir örnektir.

SONUÇ

Divan edebiyatında şairlerin duygu ve düşüncelerini ifade etmede yararlandıkları unsurlardan biri de musiki ıstılahlarıdır. Klasik şiir içerisinde farklı başlıklar altında incelenebilecek bu kadar çok musiki unsurunun yer alması, bestelenmiş çok sayıda klasik şiir örneğinin bulunması gibi hususlar, her iki ilmin birbirinden ne kadar çok beslendiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca her iki ilmin hem sosyal hayattan ne kadar beslendiğinin hem de sosyal hayata ne kadar unsur kattığının başka örnekleri de yine bu unsurların kullanıldığı şiirlerde yer almaktadır.

Yapılan literatür taramasında bu unsurların çeşitlilik arz ettiği ve bu nedenle tasnif edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Şiirde en çok kullanılan musiki unsurlarının makam, usul ve çalgı adları ile çalgıların aksamı olduğu görülmüştür. Bunların haricinde musiki icrası ile ilgili de pek çok ıstılah vardır. Musiki icrasındaki şahıslar ve mekânlar, tasnifin diğer başlıklarındandır. Şiir dilinde adları geçen makam ve çalgı adları ile musiki icrasındaki şahıslar ve mekânların kendi içerisinde tasnif edilmesi ile şiirlerde geçen bu unsurların ait olduğu başlığın genel özelliklerini verebileceği de düşünülmüştür. Bu nedenle bu unsurlar, alt başlıklar hâlinde incelenmiştir.

Musiki unsurları ile klasik şiir içerisinde çok sayıda kurulmuş deyim bulunduğu da anlaşılmıştır. Ancak bu deyimleri yorumlamak için klasik şiir bilgisinin dışında klasik Türk musikisi bilgisinin de gerekli olduğu düşünülmektedir. Zira şairler, kimi zaman duygu ve düşüncelerindeki değişimleri bu unsurlar ile kurulmuş deyimlerle ifade etmişlerdir. Örneğin “uşşâkı muhayyer eylemek” ya da “uşşâkın nağmesini hüseyniye çıkarmak” gibi deyimlerin arka planında nazariyat bilgisine göre yorumlanıp yorumlanamayacağı da tartışılmalıdır. Çünkü bu deyimlerde muhayyer ya da hüseynî makam adlarının kullanılmış olmasının nedeni, âşıkların ağıt veya feryatlarının daha da yükselmiş olduğunun ifadesi olmalıdır.

Klasik edebiyat şairleri, şiirin kelime kadrosunu zemindeki manayı inşa etmek üzere kullanmışlardır. Tasnifte ilk olarak yer alan musiki makamları bu hususta önemli örneklerdendir. Klasik Türk müziğinde altı yüzden fazla makam olduğu bilinmektedir. Elbette altı yüz makamın tamamının adı klasik şiirde geçmemektedir. Ayrıca klasik Türk müziğinde bestelenmiş herhangi bir eserinin günümüze ulaşmadığı pek çok makam da vardır. Bu kadar çok makam olması ve bu

makamların isimlerinin tam olarak bilinmemesi nedeniyle bazı divan neşirlerinde okumalarda yanlışlıklar olduğu da görülmüştür. Klasik edebiyat ile klasik Türk musikisi alanlarının birlikte ve ayrıntılı olarak değerlendirildiği çalışmaların artması ile her iki alan da ilgili ıstılahları tanıyacak ve bu unsurların hangi bağlamda değerlendirilmesi gerekliliği de yeni çalışmalarla daha da netlik kazanacaktır. Bu şekilde yapılacak olan çalışmaların sadece edebiyatta musiki unsurlarının nasıl yer aldığına dair yorumlamaların yapılmasında değil aynı zamanda güfte ve beste uyumu gibi farklı yönlerden de incelemelere katkısı olacaktır. Bunların dışında edebi metinlerde makamlara verilen anlamların ayrıntılı olarak incelenmesi ile makamların hissiyatı hakkındaki mevcut bilgilere de katkı sağlanabilecektir.

Yapılabilecek olan ayrıntılı çalışmada musiki ıstılahlarına dair önemli tespitler yapılacağı da muhakkaktır. Örneğin bu ıstılahların geçtiği şiirler incelendiğinde herhangi bir makamın şiir diline ne zaman girmiş olabileceğine dair de bilgi edinilebilecektir. Böylelikle bu tür makamların şiir dilinde yer alıp almadığı ile ilgili de tespitlerde bulunulabilecektir.

Bu zamana kadar musiki ıstılahlarına dair yapılmış kimi çalışmaların dışında araştırmalarda genellikle eserlerde hangi ıstılahların yer aldığına dair tespitlerde bulunulduğu görülmüştür. Bunun dışında ıstılahlar edebî sanatlar yönünden de incelenmiştir. Bahsi geçen unsurların yer aldığı bir manzumede nasıl bir manayı sağladığı ile ilgili çalışmalarda ise kısmi bilgiler vardır. Divan şiirinde adları yer alan musiki ıstılahlarının bu şekilde tasnifi ve her bir tasnifin genel özelliklerinin çıkarılması ile klasik edebiyat metinlerinin anlaşılmasına da bir katkı sağlanacaktır. Ancak geniş malzemeyi ihtiva eden bu unsurlar ile ilgili ayrıntılı bilgi yapılabilecek olan daha kapsamlı bir çalışma ile mümkün olacaktır. Bu çalışmada ise divan şiirinde isimleri geçen musiki ıstılahları tasnif edilmiştir. Böylece bundan sonraki süreçte manzum ya da mensur eserlerde tespit edilen ıstılahların tasnifte verilen bir başlığın altında değerlendirileceği ve bu sayede bu ıstılahlara dair geniş bir malzemenin yer aldığı sistemli bir literatürün zamanla ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Bu nedenle oluşturulmak istenen araştırma problemi ile ilgili ortaya konulması gereken tespitler, bu veya buna benzer bir başlık altında her iki alanın uzmanlarının yapılabilecek disiplinlerarası bir çalışmaya ya da her iki alan üzerinde söz sahibi olan bir araştırmacının yapabileceği ayrıntılı bir çalışmaya bırakılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Akdoğan, Y. (t.y.). *Ahmedî Dîvân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim tarihi 04 Eylül 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Akkaya, H. (1994). *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoy, H. (1985). Şemsi'nin Gülşen-âbâd Mesnevisi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 125-177.
- Aksu, C. (1996). *İbrahim Hanif Divanı* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alpay, A. İ. (1992). *Nahîf Süleyman Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni)* [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunmeral, M. (2011). Abdî'nin Gül ü Nevrûzunda Mûsikî Terimleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 325-332.
- Arı, A. (2018). *Sakîb Dede (Mevlevîlikte Bir Hanedanlık Kurucusu) Dîvân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim tarihi 04 Eylül 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0>
- Arslan, M. (1992a). Kadı Burhaneddin Dîvanında Mûsikî. *Yedi İklim Dergisi*, 32, 15-23.
- Arslan, M. (1992b). Nedîm Dîvanı'nda Mûsikî. *Kızılırmak Dergisi*, 11, 5-10.
- Aslan, M. U. (2017). Tokatlı Kânî Dîvanında Mûsikî İle İlgili Unsurlar. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 5(1), 1490-1499.
- Ayan, H. (1981). *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, E. (2019). Klâsik Şiirde Manayı Sağlayan Bir Unsur Olarak Mûsikî Makamlarının Kullanılışına Dair Bazı Örnekler. İçinde *Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni Sempozyumu (21-23 Haziran 2019) Bildiriler* (ss. 349-359). Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Canım, R. (1998). *Türk Edebiyatında Sakinâmeler ve İşretnâme* (1. Basım). Akçağ Yayınları.
- Ceyhan, Â. (1990). *Enis Receb Dede (? - 1733) Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Eserleri: Divanı* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalka, Mehmet Sait. (2008). "Nev'î Divânında Mûsikî Terimleri". *Turkish Studies*, 3(2), 179-193.
- Çetin, K. (2009). Musikî ve Musikî Terimlerinin İbrahim Râşid Divanı'ndaki Yansımaları. *Turkish Studies*, 4(2), 199-225.
- Erdoğan, M. (2010). Divan Şiirinin Kaynaklarından Musiki İlmi ve Musiki Terimleriyle Yazılmış Bazı Manzumeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-)*, 3(15), 28-55.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kavruk, H. (t.y.). *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim tarihi 04 Eylül 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0>
- Kutlar Oğuz, F. S. (2017). *Arpaemini-zâde Mustafa Sâmî Dîvân*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim tarihi 04 Eylül 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafasami-divanipdf.pdf?0>
- Nâbî. (t.y.-a). *Dîvân-ı Nâbî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye.
- Nabi. (2018). *Hayrâbâd* (M. Gökcan & H. Koç, hzl.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim tarihi 08 Eylül 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59849,nabi-hayrabadpdf.pdf?0>

- Okçu, N. (t.y.). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim tarihi 04 Eylül 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0>
- Okyay, E. (2005). *Senîh-i Mevlevî Divanı* [Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, İ. H. (2017). *Türk Müsîkîsi Nazariyatı ve Usûlleri Kudüm Velveleleri* (8. Basım). Ötüken Neşriyat.
- Öztuna, Y. (2000a). Basit Makam. İçinde *Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi* (s. 32). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Öztuna, Y. (2000b). Müberkaa. İçinde *Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi* (s. 279). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Öztuna, Y. (2000c). Mürekkeb Makam. İçinde *Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi* (ss. 280-284). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Öztuna, Y. (2000d). Nihâvend. İçinde *Türk Müsîkîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi* (ss. 300-301). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Say, A. (1985). Dizi. İçinde *Müzik Ansiklopedisi* (C. 2, s. 446). Sanem Matbaası.
- Sefercioğlu, M. N. (1999). Dîvan Şiirinde Müsîkî ile İlgili Unsurların Kullanılışı. İçinde *Osmanlı Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 649-668). Yeni Türkiye Yayınları.
- Tanyaş, H. (1995). *Bağdatlı Ruhi ve Ziya Paşa Terkib-i Bentler ve Terci-i Bent (Esas Metin ve Manzum Çeviriler)* (1. Basım). Kavaklıdere Kültür Yayınları.
- Tozlu, M. (2014). Âsım Dîvânı'nda Müsîkî Unsurları. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(13), 141-141.
- Varıoğlu, M. C. (1997). *Hâtem Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yekbaş, H. (2014). Fihrist-i Makâmât Ahmed Avni Konuk'a mı Aittir? *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 31, 205-238.
- Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Erişim tarihi 04 Eylül 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0>
- Zülfe, Ö. (1998). *Nâşid (1749-1791) Dîvânı* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

